

تیمورتاش

عبدالحسین تیمورتاش فرزند «معزز الملک» و ملقب به سردار معظم خراسانی در 1258 ش. در خراسان متولد شد. در 13 سالگی ابتدا برای ادامه تحصیل به عشق‌آباد و سپس از آنجا به مدرسه نظام سن پترزبورگ راه یافت. پس از اتمام تحصیل در 1286 در بحبوحه قیام مشروطه به کشور بازگشت و نخستین کار خود را با مترجمی زبان روسی در وزارت امور خارجه آغاز کرد. با فروکش کردن حوادث مشروطه، وی به سبزوار رفت و در این شهر به سمت «نایب‌الحکومه» جوین 1 برگزیده شد.

عبدالحسین با فتح تهران و برگزاری انتخابات مجلس دوم در آبان 1288، به عنوان جوان‌ترین وکیل از خراسان به مجلس راه یافت. این اولین موفقیت او در عرصه سیاست بود. پس از انحلال مجلس دوم در 1290، به ریاست قشون خراسان انتخاب شد. سپس در 18 فروردین 1294 از قوچان به مجلس سوم راه پیدا کرد و از همین زمان، با تحکیم جایگاه خود در عرصه سیاست به عنوان یک چهره سیاسی شناخته شد.

در فروردین 1298 وثوق‌الدوله - رئیس‌الوزراء - او را به حکمرانی گیلان برگزید. این انتصاب با اوج‌گیری قیام میرزا کوچک‌خان جنگلی مقارن بود. به دستور تیمورتاش تعداد قابل توجهی از آزدیخواهان نهضت جنگل در گیلان به دار آویخته شدند. 2 او در یک مورد در حالت مستی دستور به دار آویختن 5 نفر از کارگران عادی که مشغول حمل ذغال از جنگل به شهر بودند را صادر کرد و این حکم بلافاصله به اجرا گذارده شد. 3 تیمورتاش در 30 مهر همان سال به دلیل بدرفتاری با مردم و ایجاد رعب و وحشت در شهر، برکنار شد. او پس از کودتای سوم اسفند 1299، به دلیل تماس با نورمن سفیر انگلیس و انتقاد از سیاستهای ضد قاجاری سید ضیاء‌الدین طباطبائی مدت کوتاهی زندانی شد اما با برکناری سید ضیاء‌الدین آزاد گردید. وی در سوم بهمن 1300 در کابینه مشیرالدوله وزیر عدلیه و در 10 تیر 1301 به توصیه قوام‌السلطنه، حکمران کرمان و بلوچستان شد. سپس در کابینه سردار سپه وزیر فواید عامه گردید. - 8 شهریور 1303 - در مجلس چهارم وکالت قاننات را بر عهده داشت و انتخاب وی به نمایندگی نیشابور از مجلس پنجم تا دوره نهم به طور پیوسته ادامه یافت. تیمورتاش که به همراه افرادی چون داور و فروغی تلاش فراوانی در تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی انجام داده بود، با به سلطنت رسیدن سردار سپه، در 28 آذر 1304 به عنوان وزیر دربار برگزیده شد و از این تاریخ مهم‌ترین و آخرین تجربه حیات سیاسی خود را آغاز کرد. تقریباً در شش سال اول دوره سلطنت رضاشاه، تیمورتاش در اوج اقتدار و از نظر سیاسی دومین شخص مملکت به شمار می‌رفت. وی با انجام تغییرات ساختاری در وزارت دربار، آن را به یک مرجع تصمیم‌گیرنده و مجری اراده رضاشاه تبدیل کرد و از این پایگاه سیاست‌های مورد نظر رضاشاه را در راستای تحقق برنامه‌های وی و تثبیت دولت مرکزی به اجرا درآورد. او به استثنای وزارت جنگ که شاه رأساً به آن می‌پرداخت بر تمامی وزارتخانه‌ها و دوائر دولتی نظارت داشت. در جلسات هیأت وزیران شرکت می‌کرد و گفته‌ها و عقایدش در هیأت دولت و مجلس حکم گفته شاه را داشت و کسی را یارای مخالفت با آن نبود.

در پی تصویب قانون نظام وظیفه اجباری و اعتراض و مهاجرت جمعی از علما به قم تیمورتاش عضو هیأت اعزامی رضاشاه برای مذاکره با علما بود - آذر 1306 - تیمورتاش در انتخابات دوره هفتم مجلس کوشید فقط افراد مطیع رضاشاه وارد مجلس شوند و خود وی نیز همچنان به نمایندگی از مردم نیشابور وارد مجلس شد.

تیمورتاش و پسرش مهرپور در سفر تحصیلی محمدرضا پهلوی ولیعهد به سوئیس در 15 شهریور 1310 جزو همراهان وی بودند. تیمورتاش ضمناً مأموریت داشت از سوئیس به آلمان، فرانسه، ایتالیا، و سپس انگلیس برود و با مقامات این کشورها درباره مسائل فیما بین مذاکره کند. وی در لندن با «سرجان کدمن» رئیس هیأت مدیره و مدیر عامل شرکت نفت ایران و انگلیس در خصوص مسائل نفتی مذاکره کرد و سپس راهی سوئیس شد. او در راه بازگشت به ایران در مسکو با «مارشال وروشیلوف» وزیر جنگ، ملاقات خصوصی و غیر رسمی داشت. بعداً شایع شد که در این سفر کیف محتوی پرونده مذاکرات نفتی تیمورتاش با مقامات انگلیس به سرقت رفته است. خبر این ملاقات از سوی فتح‌الله پاکروان سفیر ایران در مسکو به رضا شاه اطلاع داده شد و همچنین مأموران اطلاعاتی انگلیس نیز گزارش این ملاقات خصوصی را به سرتیپ آیرم رئیس وقت نظمییه رساندند و وی نیز آن را بلافاصله به اطلاع رضا شاه رساند. در نتیجه تیمورتاش پس از بازگشت به تهران مورد بی‌مهری شاه قرار گرفت.

او در دی 1311 رسماً از وزارت دربار برکنار شد و در اسفند همان سال به اتهام سوء استفاده از موقعیت خود در دریافت ارز و قرضه از بانک ملی و همچنین ارتشاء در واگذاری امتیاز انحصار صدور تریاک به میرزا حبیب‌الله امین‌التجار اصفهانی دوبار مورد محاکمه قرار گرفت و به جریمه مالی، محرومیت از حقوق اجتماعی و حبس محکوم گردید.

رضا شاه به ویژه در 2 سال آخر وزارت دربار تیمورتاش نسبت به زد و بندهای پنهان وی با روس‌ها مشکوک بود.

در همان زمان یکی از مقامات روسیه ادعا کرد که تیمورتاش جاسوس شوروی بوده 4 و مستقیماً با «بولیت بورو» 5 ارتباط داشت

است. آنچه که سبب شد رضا شاه این ادعا را باور کند، تلاش روس‌ها برای آزاد شدن تیمورتاش از زندان بود. در مهر 1312 «کارخان» معاون وزارت امور خارجه شوروی با همین هدف به تهران مسافرت کرد و تقاضای ملاقات با تیمورتاش در زندان کرد. اما همزمان با این سفر، خبر مرگ تیمورتاش در 9 مهر 1312 انتشار یافت. او هنگام مرگ 54 سال داشت.

فردوست در «ظهور و سقوط سلطنت پهلوی» راجع به ارتباط‌های پنهان تیمورتاش با روس‌ها می‌نویسد: تیمورتاش که برنامه‌ریزی انتقال محمدرضا پهلوی ولیعهد و همراهان را برای سفر به سوئیس - 1310- بر عهده داشت، وکیل‌الملک رئیس محاسبات دربار را نیز با خود به سوئیس برده بود. دلیل همراه کردن نامبرده، ارتباط‌های تیمورتاش با همسر قفقازی او بود. تیمورتاش با همسر وکیل‌الملک تنها به زبان روسی صحبت می‌کرد. زیرا وی به فارسی تسلط نداشت. فردوست می‌نویسد ارتباط تیمورتاش با این زن قفقازی، جاسوسی بوده است. 6 وی اضافه می‌کند که موضوع گم شدن پرونده نفت که تیمورتاش به اطلاع رضاشاه رسانده بود نیز صحت ندارد. زیرا او پرونده را به روسها داده بود و انگلیسی‌ها از این موضوع با خیر شدند و موضوع را به اطلاع رضاشاه رساندند. از این رو از پایان این سفر، تیمورتاش مورد غضب رضا شاه بود.

حدود 20 روز پس از مرگ تیمورتاش کلیه اعضای خانواده وی به کاشمر تبعید شدند و تا زمان سقوط رضاشاه اجازه بازگشت به تهران نیافتند. وکیل‌الملک نیز بعداً از وزارت دربار اخراج شد و مانند تیمورتاش با اتهاماتی به زندان افتاد، محاکمه شد و به 3 سال زندان محکوم شد و در پایان دوره محکومیت توسط مأموران رضاشاه در داخل زندان - 1317 ش. - به قتل رسید.

درباره علت برکناری و سرنوشت بعدی تیمورتاش دیدگاه‌های متفاوتی بیان شده است. به موجب یکی از این دیدگاه‌ها، تیمور بختیار قدرتی معادل قدرت رضاشاه در کشور پیدا کرده بود و نگرانی رضاشاه از آینده فرزندش که ولیعهد و جانشین او محسوب می‌شد از جمله دلایل اقدام او در دور کردن تیمورتاش از صحنه قدرت به شمار می‌رود. 7 يك هفته بعد از برکناری تیمورتاش، وزیر مختار انگلیس در گزارشی به لندن به نگرانی رضاشاه از آتیه فرزندش اشاره کرد و آن را دلیل کنار نهادن تیمورتاش اعلام کرد. 8

دیدگاه دیگری که در این رابطه مطرح است، بر نقش انگلیس در برکناری تیمورتاش دلالت دارد. براساس اخبار رسمی که در مطبوعات انگلیس انتشار یافت، تیمورتاش در لندن برای افزایش سهم ایران از درآمدهای نفت تلاش می‌کرد، اما نقش مأموران اطلاعاتی انگلیس در افشای تماس او با مقامات روسیه و سپس انعقاد متمم قرارداد داری با دولت ایران در خرداد 1312 زمانی که تیمور در زندان رضاشاه به سر می‌برد. ظن دخالت انگلیس در تصمیم رضاشاه برای حذف تیمور بختیار از معادله قدرت را بیشتر می‌کند.

با این حال هیچ يك از این فرضیات رسماً اعلام نشد و تیمورتاش تنها به جرم ارتشاء محکوم و به خواست رضا شاه اعدام گردید.

رضاشاه که زمانی درباره وزیر دربار مقتدر خود گفته بود «قول تیمور قول من است» 9 پس از کشتن او گفت «از اول خلقت، چنین آدم خائنی وجود نداشته است» 10.

پانویس‌ها:

1. جوین از توابع سبزواری است. این انتصاب توسط پدر تیمورتاش که حاکم سبزواری بود صورت گرفت.

2. دانشنامه جهان اسلام، ص 817.

3. صعود و سقوط تیمورتاش، دکتر جواد شیخ‌الاسلامی، انتشارات توس، 1379، ص 32.

4. بوریس باژانف، منشی استالین هنگام فرار از شوروی از طریق ایران، این راز را فاش کرد.

5. دفتر سیاسی حزب کمونیست اتحاد جماهیر شوروی.

6. ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ج 1، ص 53.

7. دانشنامه جهان اسلام، همان، ص 819.

8. صعود و سقوط تیمورتاش، همان، ص 45.

9. همان، ص 36.

10. بازیگران عصر پهلوي از فروغي تا فردوست، نشر علم، 1376، ص 196.